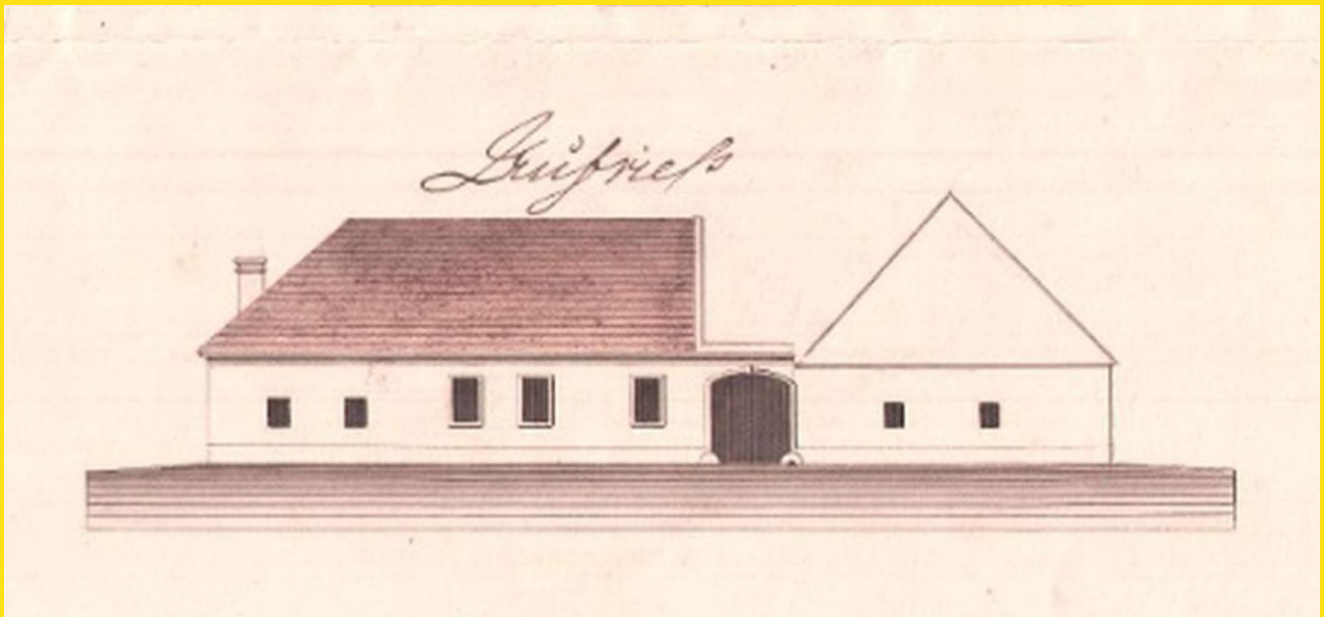

CÍVISPORTA

CÍVISPORTA

Szerkesztette:

Dr. Horváth Péter – Balogh László

Podmaniczky díjjal kitüntetett helytörténeti kutatók

Debrecen, 2023.

IMPRESSZUM

Helytörténelmi online folyóirat

Kiadó: Civisporta Egyesület – Debrecen

Felelős szerkesztők: Balogh László és Dr. Horváth Péter PhD

Szerkesztőségi elérhetőségek

Web: <http://www.civisporta.hu>

E-mail: civisporta@gmail.com

A CIVISPORTA online folyóirat szerkesztősége fenntart minden, a weblap és a folyóirat bármely részének, bármilyen módszerrel, technikával történő másolásával és terjesztésével kapcsolatos jogot.

Borító: Povolny Ferenc: A Péterfia utcai serfőzőház homlokzatának rajza 1837.
Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltára
Jelzet: MNL. HBVL. XV. 12. 00912. (részlet)

ISSN 2560-015X

DEBRECEN ÉS A SÖR

FEJEZETEK A DEBRECENI SÖRFŐZÉS TÖRTÉNETÉBŐL

Új Judit

ÚJ JUDIT

DEBRECEN ÉS A SÖR – FEJEZETEK A DEBRECENI SÖRFŐZÉS TÖRTÉNETÉBŐL

Számos nép mitológiájában megjelenik, mint istenek itala, az örök fiatalság forrása, vagy éppen holtakat feltámasztó csodaszer, legősibb alkoholos italunk, a sör. A „*folyékony kenyér*” története egyidős az emberiséggel, bár jelentősége koronként és földrajzi tájegységenként változó. A sumérek (a legősibb sörkészítő civilizáció) egyik istennője Ninkaszi, nemcsak a termékenység, de a sörfőzés istene is volt. Az ókori Egyiptomban, ahol az első klasszikus kocsmák is működtek, a részegségnek is volt ünnepe. A kelta Goibniu mágikus söre képes volt feltámasztani a holtakat is.¹

1. Előtörténeti áttekintő

A mediterrán, ókori görög és római kultúrákban a sör szerepét a bor vette át – Dionüszosz, Bacchus istenek ünnepe –, a sörkészítés hagyománya a hűvösebb vidékeken élt tovább.² A késő középkor és kora újkor – XVI-XVII. század – étkezési szokásait nagyban meghatározta az a tényező, hogy az ivóvíz általában szennyezett volt, így a vizet Európa szerte alacsony alkoholtartalmú italokkal, borral, vagy sörrel próbálták kiváltani. A középkorban a sör sok helyen az étrend nélkülözhetetlen része, elsősorban az átlagemberek hétköznapi itala volt.³

„...az Alpoktól délre nagy mennyiségben és jó minőségben állt rendelkezésre Bacchus itala.... Minél északabbra távolodunk viszont az Alpoktól, azt tapasztaljuk, hogy a sör egyre jelentősebb konkurenciaként jelentkezett a borral szemben, s a szőlőtermesztés északi határán túl elsődlegesen fogyasztott italként fel is váltotta a bort.... A fogyasztási struktúra alapján, a döntően bort vagy döntően sört fogyasztó nagyrégiók elhatárolása során mintegy érintkezési

¹ <https://sorarium.hu/sor-es-a-tortenelem/46-az-okori-sorfesztival-a-reszegseg-unnepe/> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. XII. 5.

² TÖRÖK RÓBERT 2018: 39-40.

³ TÓZSA-RIGÓ ATTILA 2018: 39.

*térségként felállíthatunk Európában egy ún. átmeneti sávot, amelyben már nem termeltek nagy mennyiségben jó minőségű bort, de az inter- vagy a transzregionális kereskedelmi hálózatnak köszönhetően még eljutottak oda a szomszédos bortermelő területek termékei, viszont már a sör is jelentős alternatívaként jelentkezett.”*⁴

Ebben az időszakban a Magyar Királyságot is ilyen átmeneti régióként értelmezhetjük. Bár a magyarországi polgárság körében a XVI. században a sörfogyasztásnak a borfogyasztással szemben még elenyésző volt a súlya, azért voltak olyan városok, melynek söre már ekkor jelentősebb hírnévre tett szert, ilyen volt például a besztercebányai márciusi ser, a marz.⁵ A Nagyalföld szívében, Debrecenben is vitathatatlan a bor hegemoniája, de a sörfőzés ismert története is többszáz éves múltra tekint vissza, s a XVI-XVII. században az egész Nagyalföldet tekintve vélhetően itt főzték a legtöbb sört.⁶

Ez a múlt annyira feledésbe merült, hogy a város lakosainak nagy része arra a tényre is rácsodálkozik, hogy főztek valaha sört a cívisvárosban. Bár számos forrásban találunk adalékokat, rövid leírást a debreceni sörgyártással kapcsolatban, összefoglaló publikáció a témában csak 2021-ben jelent meg a Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyvében, melyet szerzőként Katona Csaba jegyez.⁷ Jelen tanulmányomban arra vállalkozom, hogy elsősorban a fent említett írás nyomdokain haladva a témát leginkább a városi sörfőzdék történetén keresztül mutassam be, s gazdagítsam újabb adatokkal.

2. A Debrecenben főzött sörtípusok

A cívisvárosban kétfajta sört készítettek. A mézes vízből erjesztett mézsört, vagy régiesen méhsert, illetve a keményítőtartalmú, árpaléből főzött szaladsert, vagyis árpasört, melynek neve a szláv szlad, maláta szóból származik.⁸

⁴ TÓZSA-RIGÓ ATTILA 2018: 40.

⁵ TÓZSA-RIGÓ ATTILA 2018: 42.

⁶ KATONA CSABA 2021: 145.

⁷ KATONA CSABA 2021: 131-145.

⁸ SZABADFALVI JÓZSEF 1998: 37.

2. 1. A mézsör

A mézsör, amit néhány helyen márcnak, vagy kvércnek is neveztek, Európában és hazánkban is régóta ismert, eredete az emberiség őskoráig nyúlik vissza, valószínűleg a legősibb szeszes-italunk. Feljegyzések igazolják, hogy királyi udvarokban, kolostorokban, kiváltságos városokban, régi nemesi házakban és a falvakban is folyt hagyományos paraszti mézsörfőzés.⁹

A hazai mézsörfőzésre vonatkozóan legkorábbi adatunk I. István uralkodásának idejéből származik. A pannonhalmi apátság alapítólevelében olvashatjuk, hogy a király két sörfőzőt – Orod és Chod – is rendelt az apátság szolgálói közé.¹⁰ Több szórvány nyelvemlékünkben is említik terményadóként. IV. Béla királynak a szászdi apátság jogait és kiváltságait megerősítő, 1267-ben kelt oklevele szerint a suruki major lakóinak előírják, hogy házanként egy vödör mézet – unam idram mellis –, a hat háznépnyi dusnoknak pedig házanként három köből méhsert – medos – kellett beszolgáltatni. A dömösi társas káptalan privilégiumának 1138-as megerősítésében azt találjuk, hogy 59 település évente 175 köből méhserral volt köteles adózni.¹¹

A mézből főzött, erősen alkoholos, komlózott, fűszerezett, szénsavasán erjedő, frissen édes, habzó ital készítésében tájegységenként nagy eltérések voltak. Debrecenben elsősorban a mézeskalácsosok készítették. A lépesmézből maguk szűrték ki a mézet oly módon, hogy egy tetején nyitott, s a fenekén lyukas hordóba tették. Amikor a méz kicsorgott, bedugaszolták a lefolyónyílást, s egy vedernyi vizet öntöttek a hordóban maradt sonkolyra, s a mézes vizet egy nap múlva leeresztették. Ez a folyadék volt a nahzám, amit különböző fűszerekkel, komlóval felfőztek, habját leszedték, élesztőt tettek bele, amitől erjedésnek indult. Ezután másik hordóba engedték át, s néhány hónapig érlelték.¹²

Bár írásos forrásokban nem találtam erre vonatkozó adatot, de Kántorné Pető Ilona debreceni mézeskalács készítő mester – aki maga is kutatta a mézsör történetét és próbálkozott a készítésével – elmondása szerint a mézsört cserépből készült amfórában, az egyenletes hőmérséklet miatt földbe ásva erjeszthették. A debreceni mézeskalácsosok emlékezete szerint még a XX. század elején is árusították a vásárokon az édes italt.

⁹ SZABADFALVI JÓZSEF 1998: 37.

¹⁰ SZABADFALVI JÓZSEF 1998: 39.

¹¹ MARTON SZABOLCS 2007: 65-66.

¹² SZABADFALVI JÓZSEF 1998: 34-35.

Debrecenben szokás volt az is, hogy az otthon készített ecetet mézsörrel javították. A XX. század végén az idősebb debreceni asszonyok még beszámoltak arról, hogy a sonkolyos mézet tálban, markuk között facsarták ki, s az összenyomott sonkolyt vízzel leöntötték, és addig főzték, míg olyan sűrű nem lett, mint a méz. Az így készült mézsörrel ízesítették az ecetet.¹³

Szabadsfalvi József „*A magyar mézsörkészítés*” című írásában Hazánk s a Külföld című folyóirat 1865. évi kötetéből idézi meg az alföldi vásárokon árusító mézeskalácsosok alakját. „*Mindjárt a vásártér elején a mézeskalácsosok s a játékkereskedők sátrai állanak. A mézesbábuk s a cifrán festett játékok előtt nagyra meresztett szemekkel pogácsaalma-képű gyermekek csodálkoznak, fél kezükkel anyjuk ruhájába csimpaszkodva, míg a méhseres üvegek körül nyalka legények kínálgatják cifrán felkendőzött szeretőiket.*”¹⁴

2. 2. Az árpasör

A késő középkori, kora újkori árpasörfőzés folyamata, alapanyagai alapvetően a maihoz hasonlóak voltak, természetesen a technológia hatalmas változáson ment keresztül. „*A sör csíráztatott árpából (azaz árpamalátából) vagy más gabonaféléből (búza, köles, rozs, rizs, zab, tönkebúza stb.), komlóból és vízből cefrőzés és főzés útján előállított, sörélesztővel erjesztett, szénsavas, alkoholos vagy alkoholmentes ital.*”¹⁵ A sör ízét meghatározza a főzéshez használt víz minősége, leginkább a lágy, selymes, szagmentes víz alkalmas erre. Nyilván nem véletlen, hogy a kevés jó minőségű vízzel rendelkező Debrecen söre nem tett szert jelentősebb hírnévre. A főzéshez szintén nélkülözhetetlen tűzifát viszont biztosították a Debrecen környéki erdők.

A sörfőzés – korabeli megnevezéssel sernevelés – a megtisztított árpa áztatásával kezdődött a szaladázatóházban, vagy más néven csírázóházban. A kicsírázott árpa a szaladszárítóba került, ahol az úgynevezett lészára – deszkapadra – fektették, ami alatt a szárasztó kemence állt. A szaladot falapátokkal addig forgatták, míg aszúszaladdá nem vált, s miután a csírárt leválasztották az árpáról, az így készült malátát a malomban megőrölték. Innen került a

¹³ SZABADFALVI JÓZSEF 1998: 31.

¹⁴ SZABADFALVI JÓZSEF 1998: 32.

¹⁵ TÖRÖK RÓBERT 2018: 12.

sernevelőházba, ahol a cefrőzés és a főzés történt rézüstben, vagy katlanban. Az így előállított édes sörlé volt a virics. Ehhez öntötték a felfőzött, szűrt komlólét. A megszűrt, komlózott és felfőzött viricszet ezután tisztították, lehűtötték, majd az élesztőkádakba került. (Ekkor még a korábbi főzésből származó „seprőt” használták élesztőként, a tökéletesített speciális sörélesztőt csak 1881-ben fedezték fel.)¹⁶ Amikor a sör kiforrt, hordókba engedték és pincében utóérlelték. A sör minőségében nagy eltérések voltak, a főzés, az alapanyagok aránya elsősorban a tapasztalaton alapult.¹⁷

3. A szabad sörfőzéstől a városi monopóliumig

Az első sörről kapcsolatos adat, amit Komoróczy György „*A reformkori Debrecen*” című munkájában olvashatunk, 1380-ra datálódik.¹⁸ Sajnos kutatásaim során az erre utaló forrást nem sikerült megtalálni, nagyon valószínű, hogy elírásról lehet szó. Komoróczy tanulmányában nem található erre az évszámra vonatkozó forrásjelölés, viszont a sörről kapcsolatos írásokban rendszeresen hivatkoznak Báthory Kristóf erdélyi vajda 1580. III. 5-én, Gyulafehérváron kiadott oklevelére.¹⁹ A XVI. század végétől már bővelkedünk a sörről kapcsolatos levéltári forrásokban.

A XVI-XVII. század fordulóján Debrecenben még minden polgárnak joga volt a sörfőzéshez, amit a tanács határozatok egész sorával szabályozott.²⁰ Bevilaqua-Borsody Béla 1931-ben kiadott, a magyarországi sörfőzés történetét máig legteljesebben bemutató munkájában erről az időszakról így ír: „*Debrecenben a XVI. század végén rendes, Seres Uraságos formájú serfőzés folyt és hogy avval Cívis Urak éltek is annyian, hogy ucca hosszat főtt a házakban a ser.*”²¹ A telkes jogon sört főző polgárt seresgazdaként emlegetik a korabeli iratok, akik sergarast fizetnek a tanácsnak.²² A már említett, Báthory Kristóf fejedelem által 1580-ban kiadott oklevél elrendeli, hogy a serfőzők a város javára serfőző katlanonként egy dénárt

¹⁶ TÖRÖK RÓBERT 2018: 17.

¹⁷ https://mek.oszk.hu/05400/05440/pdf/szathmary_sorfozes.pdf Az oldal utolsó megtekintése: 2023. XII. 5.

¹⁸ KOMORÓCZY GYÖRGY 1974: 154.

¹⁹ ECSEDI ISTVÁN 1935: 343.

²⁰ SZABADFALVI JÓZSEF 1998: 38.

²¹ BEVILAQUA-BORSODY BÉLA 1931: 152.

²² BEVILAQUA-BORSODY BÉLA 1931: 152.

fizessenek, 1587-ben pedig dézsma gyanánt minden cseber után 20 dénárt kért a tanács.²³ „A cseber nagyobb edény, dézsza, de régi folyadékmérték is, körülbelül 40 liter.”²⁴ „A pint 4,73 dl, egy pint sörért 1587-ben 4 dénárt lehetett kérni.”²⁵ A város rendelkezett a limitáció jogával, hatóságként maga szabhatta meg bizonyos termékek és szolgáltatások árait és a munkabérekét.²⁶

A XVII. század második felében 1669-től a tanács a sörfőzést haszonbérbe, évi bérért adta a seresgazdáknak, de az árusítás jogát magának tartotta fenn. Ugyanakkor magántelken, talán a gyakori tüzesetek miatt is, betiltották az apró sörfőző kamrákat. „Mindenkinek a közös községi serfőzőházban kellett sorjában főzni az árpasert.”²⁷ Majd 1671-ben elrendelik, hogy a sört – a méz- és az árpasört is – a város boltjában, vagyis csapszékén kell árulni, ami a régi Cegléd, vagyis mai Kossuth utca – Piac utca sarkán állt, a későbbi Takarékpalota helyén, a korábban Vargaszínek nevezett épületben. Külön sörcsaplárost és mellette szolgálót is alkalmaztak.²⁸ A Vargaszín 1719-ben épült fel, de a telek, s a rajta lévő boltok már korábban is a város tulajdonában vannak.²⁹ A seresgazdák egy ideig még házuknál is árulhattak, de ennek a sörnek a minősége nem lehetett jobb, mint, amit a csapszékbe leadtak.³⁰ 1676-ban határoz úgy a tanács, hogy „A sert árulni senkinek sem szabad. A város számára kell árulni, cseberszámra kell megvenni, alkalmas helyen árulják.”³¹

A számadások szerint 1680-ban serházat építtet a Tanács 217 Forint 39 dénár befektetéssel.³² Mivel a források nem jelölik meg ennek az épületnek a helyét, nem lehetünk biztosak abban, hogy a Péterfián később bizonyíthatóan működő sörfőzdéről van-e szó. Valamilyen sörfőzőháznak már 1669-től, a magánháznaknál való sörfőzés betiltásakor lennie kellett, de erre vonatkozó adattal jelenleg nem rendelkezünk. Nem könnyíti meg a kutatást ez ügyben, hogy a serház szót serfőző és bolt értelemben is használták. A városi serfőzőház megnyitásával párhuzamosan még néhány évig működhetett a „seres uraságos” sörfőzés is. Tudjuk pél-

²³ ZOLTAI LAJOS 1936: 32.

²⁴ OROSZ ISTVÁN 2015: 36. valamint lásd még: <https://idegen-szavak-szotara.hu/cseber-jelent%C3%A9se> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. XII. 5.

²⁵ OROSZ ISTVÁN 2015. 36.

²⁶ OROSZ ISTVÁN 2015. 36.

²⁷ ZOLTAI LAJOS 1936: 32.

²⁸ ZOLTAI LAJOS 1905: 169.

²⁹ Megjegyzés: Zoltai Lajos helyrajztörténeti anyagának kéziratos feljegyzéseiből. Déri Múzeum Történeti Tára

³⁰ ZOLTAI LAJOS 1905: 169.

³¹ ECSI ISTVÁN 1935: 343-344.

³² ZOLTAI LAJOS 1905: 112.

dául, hogy 1683-ban a tanács 40 Forint évi bért kért a sörfőzőktől, de mivel ezt sokallják, néhány nappal később 35 Forintra csökkentik az összeget és nyomatékosan felhívják a figyelmet arra, hogy jó sört főzzenek.³³

Ami biztos, hogy 1732-ben, miután a város megvásárolta az örökösöktől a korábban a Csipkés-Komáromi György főbíró tulajdonában álló sörfőzőházat, – Zoltai Lajos szavaival élve – a sörfőzés „*teljesen városi közüzemmé válik.*”³⁴ A tanulmány későbbi részében a sörfőzőházakról még szó lesz.

4. A sör szerepe a városgazdálkodásban

Debrecen már mezővárosként is széles körű autonómiával rendelkezett, s ez magában foglalta az önálló városgazdálkodást is. Az alkoholos italok árusítása – bor, sör, pálinka, égett bor – a kisebb királyi haszonvételek közé tartozott, ami a XVI. századtól illette meg a várost, s 1848-ig meghatározó volt az alkoholárusításból származó jövedelem.³⁵

A XVII. században a lakosságra kivetett adók mellett a legjelentősebb haszon a borkocsmáltatásból származott.³⁶ A bor és az égett bor – seprőpálinka – után a harmadik, az első kettőnél lényegesen kisebb mértékben fogyasztott szeszesital a sör volt, de nem elhanyagolható az ebből származó haszon sem.³⁷ A sörrel kapcsolatos bevételekről és kiadásokról sok adat maradt fenn: 1611-ben 311 Forint, 1612-ben 416, 1617-ben 530, 1618-ban 212 Forint a sörgyártásból a főbíróhoz befizetett haszon összege.³⁸ A sörmérés haszna 1661-1683 között –beleértve a méhsört és az árpasört is – néhány száz Forint volt évente.³⁹ Méhsörből több fogy, a kimérésből származó haszon általában többszöröse az árpasörének. Összehasonlítva ugyanebben az időszakban a csapszékeken kimért borból származó haszonnal, a sörből származó jövedelem csekély. Például 1678-ban, a vizsgált időszakban a legmagasabb, 1244 Forint volt a sör haszna, ugyanabban az évben a borból, a csapszékekről származó haszon-összege: 19559, 54 Forint.⁴⁰

³³ BÁRSONY ISTVÁN 1984: 407.

³⁴ ZOLTAI LAJOS 1936: 33.

³⁵ OROSZ ISTVÁN 2002: 281.

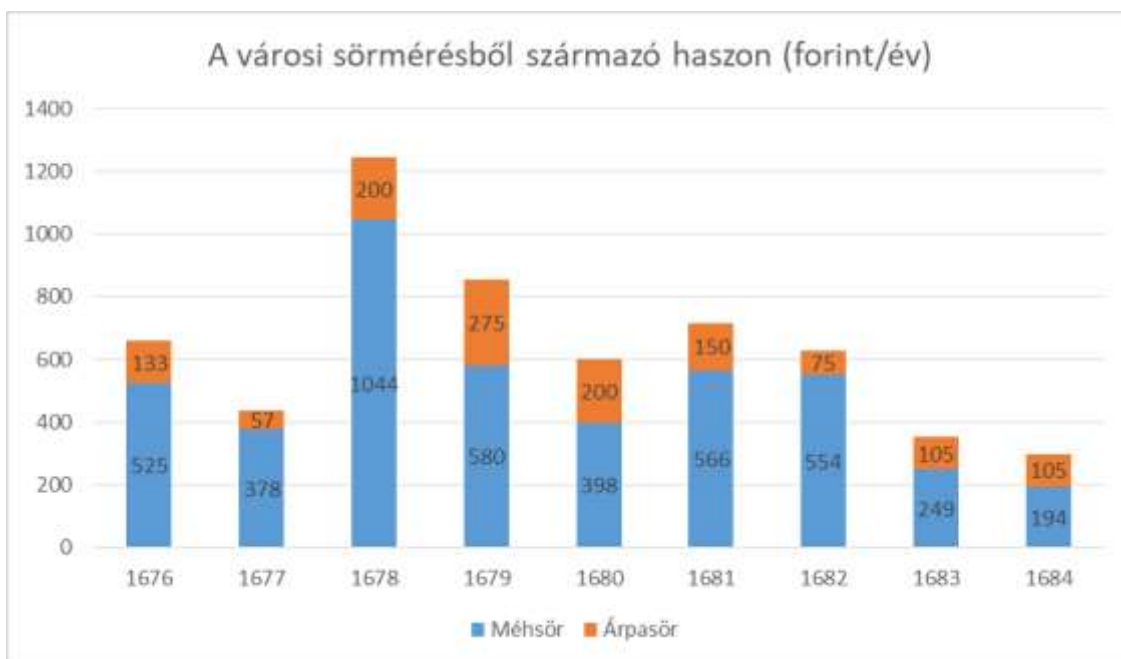
³⁶ SZENDREY ISTVÁN 1984: 252.

³⁷ BÁRSONY ISTVÁN 1984: 406.

³⁸ ZOLTAI LAJOS 1936: 35.

³⁹ BÁRSONY ISTVÁN 1984: 407.

⁴⁰ SZENDREY ISTVÁN 1984: 254.

A sörrel kapcsolatos teendők lebonyolítására már a XVI. század végétől serbírákat alkalmazott a tanács, évente ketten töltötték be ezt a tisztséget.⁴¹ Egy évre választották őket, de akadt példa arra is, hogy valaki több éven keresztül volt serbíró – Báthori János, Sugó Péter 6-6, Bányai Péter 5 évig –, közülük néhányan máskor borbíróként tevékenykedtek, mint például Komáromy István, Szilágyi T. Mihály vagy Bonyhádi János.⁴²

Feladatuk volt a befizetések, a minőség és a mennyiség ellenőrzése. A fentebb említett 1587. évi tanácsi határozatból való első említésük: „Így van írva az 1587. évi 121-dik lapon december 21-ről a városi jegyzőkönyvben: „Az itt készített méhser és zaladser tárgyában vége tetett: Hogy a minénnü (sic!) méhsert itt főznek és csinálnak, pintjét négy pénzben adhas-sák és árulhassák. Nem különben a zaladsert melyet itt művelnek, a serbírák kezeljék” ...”⁴³ A minőség ellenőrzése nagyon fontos feladat volt. Egy 1680-as évekbeli tanácsi jegyzőkönyvi bejegyzés tanúsága szerint mivel a seresgazdák „*semmirekellő sört drágán árulnak,*” addig nem kezdhetik el a sör árusítását, míg a serbírák azt alkalmasnak nem találják. A tanács ügyelt rá, hogy az alkalmatlan sernek (hordónak) fenekét kíméletlenül kivágják.⁴⁴

⁴¹ ZOLTAI LAJOS 1936: 32.

⁴² BÁRSONY ISTVÁN 1984: 407.

⁴³ SZÜCS ISTVÁN 1871: 634.

⁴⁴ BÁRSONY ISTVÁN 1984: 407.

A számadásokból ismerjük a sörhöz kapcsolódó egyéb, jellemző kiadásokat is. Például 1680-ban ezek között szerepel a csapláros bére, és a fára, gyertyára, csuporra, „*korcsolyásnak*”, vagyis hordógurítónak kifizetett tételek. A serbírák a „*maguk salláriumjára*” (fizetés) 24 Forintot számítanak fel abban az évben.⁴⁵ Egy 1698-as jegyzőkönyvi bejegyzés szerint jövedelmük már 30 Forint volt.⁴⁶

A XVI-XVII. század fordulóján 1590-től a sörfőzésből befolyt összeget a tanács az ispotály támogatására, a szegények megsegítésére fordította, de már 1611-1618 között a főbírói bevételek között szerepel.⁴⁷ A XVIII. század közepén a város összes bevételének még mindig több mint fele, a XIX. század első évtizedéig 30-40%-a, az 1820-as években már csak 10%-a, majd az 1830-as években 5% alatti része származott az italmérésből.⁴⁸ A sör utáni haszon 1742-ben 5352, 1759-ben 2272, 1768-ban 2253 Forint volt. Ugyanezekben az években a bor haszna: 1742-ben 9517, 1759-ben 14477, 1768-ban 16077 Forint.⁴⁹

Év	Sör utáni haszon (Ft)	Bor utáni haszon (Ft)
1742	5352	9517
1759	2272	14477
1768	2253	16077

Mária Terézia korában a szabad királyi városokban a bor- és sörmérés, illetve szesz- és sörfőzés felügyelete már a kocsmáltatási inspektor, vagyis kocsmafelügyelő feladata volt, aki választott személyként éveken át a hivatalában maradhatott. Hozzá tartoztak a város szolgálatában álló sörfőzőházi szolgák, komlóőrök, feldolgozók, hordómosók és a csaposlegények. A kocsmafelügyelők fizetése a városokban általában 50-100 Forint között mozgott. Debrecenben a század közepén viszonylag alacsony, 50 Forint volt az évi bére, de ketten is betöltötték ezt a tisztséget. A hordómosók, szintén két fő, Debrecenben 1779-ben ugyanannyit kerestek, mint az inspektorok, 50 Forintot.⁵⁰

⁴⁵ ZOLTAI LAJOS 1936: 32-33.

⁴⁶ SZÜCS ISTVÁN 1871: 513.

⁴⁷ ZOLTAI LAJOS 1936: 32.

⁴⁸ RÁCZ ISTVÁN 1981: 244-270.

⁴⁹ KATONA CSABA 2021: 135.

⁵⁰ KÁLLAY ISTVÁN 1972: 39-40.

Város	Év	Kocsmafelügyelő fizetése (Ft)
Pozsony	1755	100
Debrecen, 2 fő	1755	50
Szeged	1767	60
Szatmár	1767	100

A XIX. század elején, 1814-től, mivel a sörfőzőház jövedelmezősége csökkent, azt már árendásokkal, bérlőkkel üzemeltette a város, szigorú elszámoltatási kötelezettségekkel.⁵¹ A mindenkori bérlőnek kiváltságos joga volt sört főzni, élesztőt gyártani és azt kimérni.⁵² A sör haszna ebben az időszakban 5000-8000 Forint közötti összeg volt. Pl. 1809-ben 5000, 1815-ben 4010, míg 1821-ben 3630, Forint. A borból ezekben az években is jóval magasabb összeg folyt be a város kasszájába, 77200, 70324 és 16818, Forint.⁵³

5. Sörfőzőházak

Debrecenben a XVIII. század közepén két városi sörfőzőház működéséről tudunk. A sörfőzők kezdetben a tanács saját kezelésében voltak és ezek vezetésére elsősorban német származású braxatorokat, sörfőző mestereket alkalmaztak. A Péterfia Serházban 1728-ban például Empak Jakabbal kötöttek szerződést, aki a sörön kívül pálinkát is főzött. Fizetése havonta 30 Rajnai Forint volt, ezen kívül minden egész főzésből 3 kiscseber, mintegy 130 liter sör, a pálinkának pedig a fele illette meg. A sörhöz a város biztosította a szükséges nyersanyagot: komlót, árpát, tűzifát, de például a gyertya költsége, a „legények tartása” a serfőzöt terhelte, a csapszékre viszont már a városnak kellett a hordókat szállítani, de a fel és lerakásban a serfőző legényei segítettek.⁵⁴ A sörhöz szükséges komlót Debrecen déli részén, a Komlós kertben termelték egészen az 1860-as évekig hat évvel később 1866-tól kezdték el a terület felosztását.⁵⁵

⁵¹ KOMORÓCZY GYÖRGY 1974: 154.

⁵² SZÜCS ERNŐ 1992: 245.

⁵³ KATONA CSABA 2021: 138.

⁵⁴ ECSEDI ISTVÁN 1935: 344.

⁵⁵ SURÁNYI BÉLA 2017: 32., SZÜCS ERNŐ 1992: 245.

1. kép A debreceni Komlóskert és környéke 1882-ben ⁵⁶

Kállay István, a szabad királyi városok Mária Terézia-kori gazdálkodásáról írott munkájából tudjuk, „*hogy a század második felére már pontos szabályzatok írták elő a városi sörfőzést. A sörfőző mester „egy maláta” főzéshez 20 köböl árpát adhatott, melyből 45 köböl sört főzött. A főzetből három köböl a sajátja maradt, a többi a városi kimérésbe került. Egyszeri főzéshez három öl fát használhatott fel. Az árpát városi polgároktól vette, vagy a város önkezelésű majorgazdaságából kapta. Vízhordásra, árpa-, maláta- és sörszállításra városi ökröket vehetett igénybe. Családtagjai gondoskodtak a sörfőzőedények tisztításáról. A városi malom a sörfőzéshez szükséges árpát díjtalanul őrlötte meg. A sör akóját 1 Ft 40 dénárért, iccójét 2 dénárért mérte.*” ⁵⁷

⁵⁶ MNL. HBML. DvT. 1443. részlet

⁵⁷ KÁLLAY ISTVÁN 1972: 57.

5. 1. A Varga utcai sörfőzőház

A Varga utcai sörfőzőház 1708-tól működött Belső-Boldogfalva városrészben, a Cser és Bárány utcák szegletében. ⁵⁸ Napjainkban ezen a területen a Mikepércsi úti vasúti felüljáró Sumen utcai felhajtója található. Csipkés Komáromi György főbíró, Bihar megyei alispán építette, az örökösaitől vásárolta meg a város 1732-ben 833 Forint 20 Dénárért. ⁵⁹

2. kép A Varga utcai városrészben működő serfőzőház – számmal nem rendelkező nagyobb telek –, és környéke 1767-1768. körül ⁶⁰

⁵⁸ Megjegyzés: később Teleki és Vígkedvű Mihály utca lett.

⁵⁹ ZOLTAI LAJOS 1936: 33.

⁶⁰ MNL. HBML. DvT. 34. Megjegyzés: A legfrissebb kutatások alapján a szóban forgó atlasz Debrecen 1767-1768. körüli állapotát tükrözi vissza magán. Lásd még: HORVÁTH PÉTER *Debrecen XVIII. századi várostérképének keltezési kérdései a legújabb kutatások fényében*. (Kézirat) Várható megjelenés: Cívisporta folyóirat 2024. évfolyamának 1. számában.

Működéséről, későbbi bérlőiről kevés adat áll rendelkezésre. A század utolsó évtizedében sörfőzdeként már nem üzemelt. Szombati István főbírósa idejéből, 1791-ből származik az a tanácsi határozat, hogy a „régí serház a megháborodott elméjű és minden emberi segítség nélkül lévő emberek számára fordíttassék.”⁶¹ Nincs azonban adatunk azzal kapcsolatban, hogy a menhely e helyen létrejött.

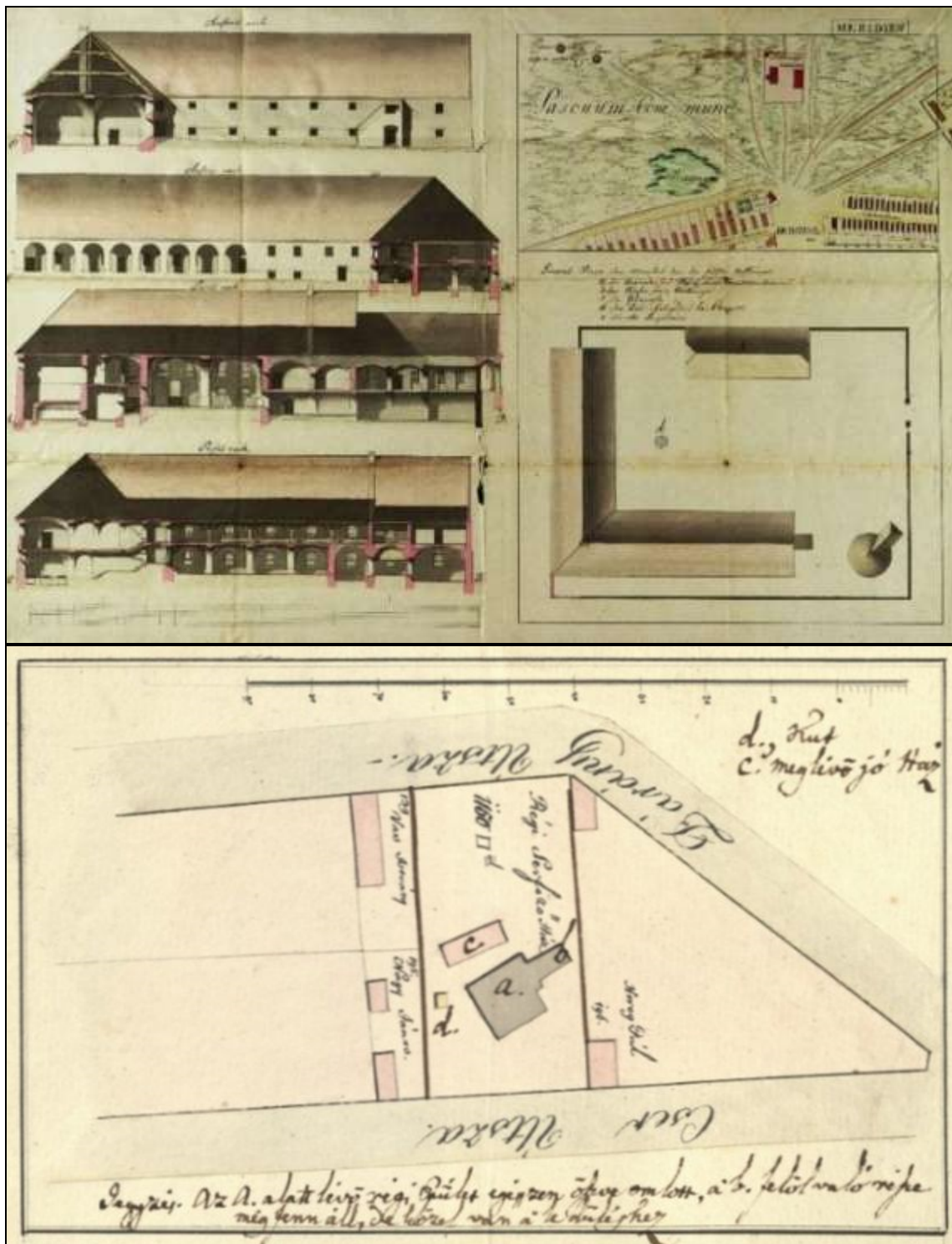
3. kép A Varga utcai városrészben Belső-Boldogfalván működő egykori serfőző, akkor már pálinkafőző házként jelölve 1811-1812. körül⁶²

Fennmaradtak viszont 1817-ből a sörfőzőház átépítésével kapcsolatos rajzok Litsmann Józseftől és Kováts Györgytől. A későbbi térképrészletek, illetve tanácsi iratanyagot tanulmányozva kijelenthetjük, hogy az átépítés nem valósult meg. Az épület az 1830-as években még állt, egy ideig városi pálinkafőzde – arra nézve, hogy pontosan mikortól üzemelt tömény szeszfőzdeként, jelenleg nincs adatunk azonban 1811-1812. körül már bizonyosan az volt –, majd az 1831-es kolerajárvány utáni időszakban rövid ideig közkórház is működött benne.⁶³

⁶¹ Megjegyzés: Zoltai Lajos helyrajztörténeti anyagának kéziratos feljegyzéseiből. Déri Múzeum Történeti Tára

⁶² MNL. HBML. DvT. 55. részlet

⁶³ KATONA CSABA 2021: 137.

4-5. kép Litsmann József és Kováts György átépítési tervei a Varga utcai serházról 1817-ből, amelyek nem valósultak meg, illetve a régi serfőzőház rajza Belső-Boldogfalván 1835-ből ⁶⁴

⁶⁴ MNL. HBML. XV. 12. 01020. 02., illetve MNL. HBML. XV. 12. 00910/1835. Megjegyzés: Utóbbi képen a következő szöveg olvasható: „Jegyzés: Az a. alatt lévő régi épület egészen összeomlott, a b. felől való régi még fenn áll, de közel van a ledőléshez.”

Fennmaradt egy 1834-es tanácsi jelentés, amelyben felkéri Simonffy Dániel szenátort, vizsgálja meg a „*pálinkafőzőháznak mibenlétét*”. Mivel „*a város birtokába visszajövéen, szükség volna megvizsgáltatni, hogy mostan ki használja azt? micsoda engedelemmel fogva? és a kulcsok is az illető kezeknél vannak-é?*” Az iratanyaghoz kapcsolódó rajzon jól látszik, hogy ebben az időszakban az épületek már nagyon rossz állapotban voltak, ennek ellenére 1835-ben ide költöztették az ápolásra szoruló betegeket.⁶⁵

A tanács 1839-ben megvizsgáltatja, hogy a pálinkafőzőház rossz állapotú épületében működő kórház helyett az úgynevezett Vay-ház kevés költséggel átalakítható-e polgári kórháznak, illetve a pálinkafőzőház udvarának több telekre történő felosztásával és eladásával előteremthető-e az átalakításhoz szükséges összeg.⁶⁶ A kórház végül máshol épült fel. Hogy mikor semmisültek meg teljesen a sefőző/pálinkafőző épületei arra nézve nincs adatunk, de helyén a Habsburg Birodalom 1872-es kataszteri térképén már üres telket találunk, később, a XX. század elején a Bánk utcai fiú és leány református elemi iskolák épületei vannak a területen.⁶⁷

5. 2. A Péterfia utcai sörfőzőház

A Péterfia Serház a Péterfia-Honvéd utca sarkán állt. Építési idejét pontosan nem ismerjük, Zoltai Lajos ezzel kapcsolatban így fogalmaz: „*A városi serfőzőház, amelyről először az 1680-beli számadás tesz említést, később csakugyan a város szélén, de még belül az árkon, a péterfiai kapunál tűnik fel, – a honvédlaktanya helyén.*” Zoltai szerint 1726-ból találhatóak róla az első hiteles feljegyzések.⁶⁸ A Honvéd, korábban 1850-1898. között Serház utca nevét nyilvánvalóan a sörfőzderől kapta.⁶⁹ A korábbi, 1832-ből való elnevezés, a Serfőző zug is a sörházra utal.⁷⁰ A Serfőző több, ebből az időszakból származó térképen is látható.⁷¹

⁶⁵ MNL. HBML. IV. A. 1011. k. 324/1835., valamint MNL. HBML. XV. 12. 00910/1835., továbbá Zoltai Lajos helyrajztörténeti anyagának kéziratos feljegyzéseiből. Déri Múzeum Történeti Tára

⁶⁶ MNL. HBML. IV. 1011. k. 713/1839.

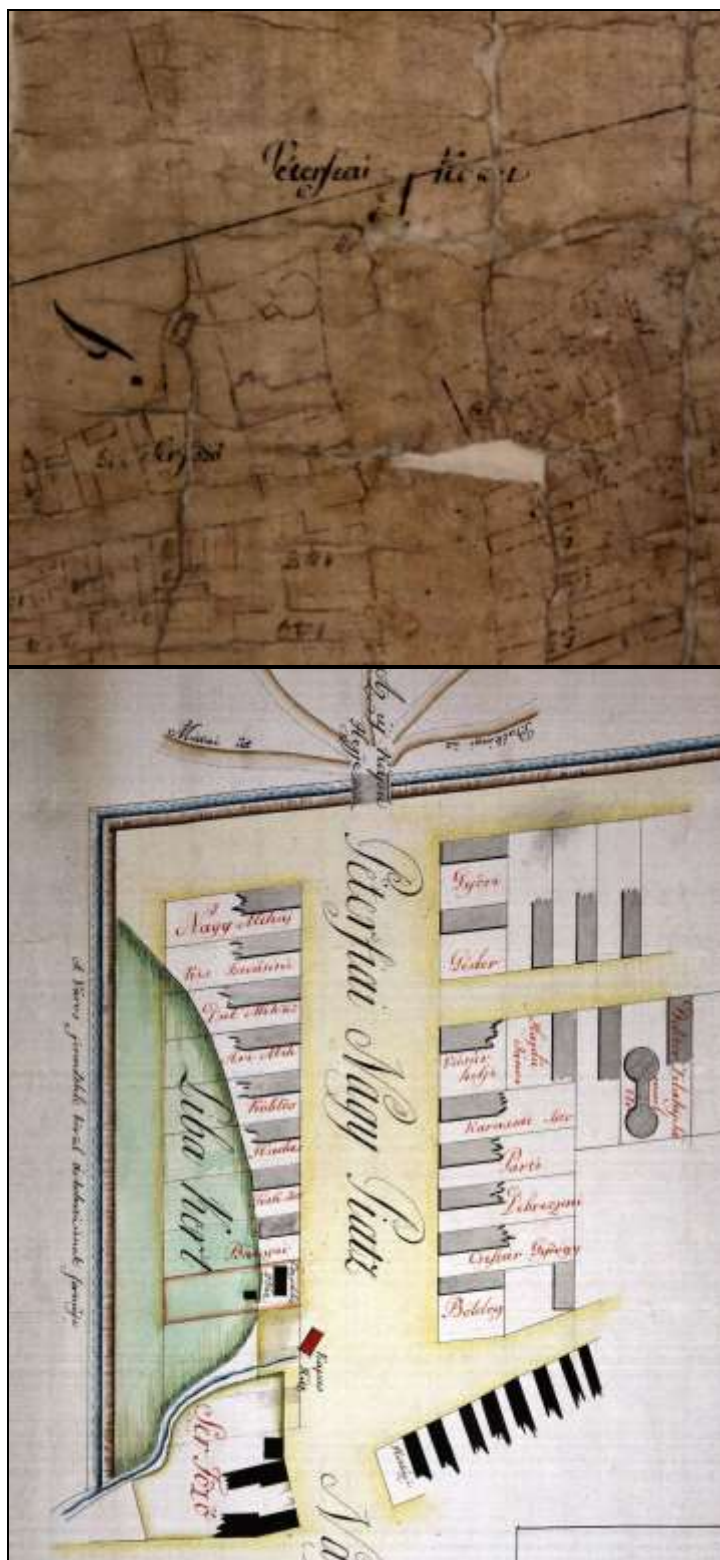
⁶⁷ Megjegyzés: A Bánk utca 1898-1983. között létezett. Lásd még: BALOGH LÁSZLÓ 2007: 43.

⁶⁸ ZOLTAI LAJOS 1936: 32.

⁶⁹ BALOGH LÁSZLÓ 2007: 350.

⁷⁰ BALOGH LÁSZLÓ 2007: 350.

⁷¹ MNL. HBML. DvT. 263., MNL. HBML. DvT. 286., MNL. HBML. DvT. 336.

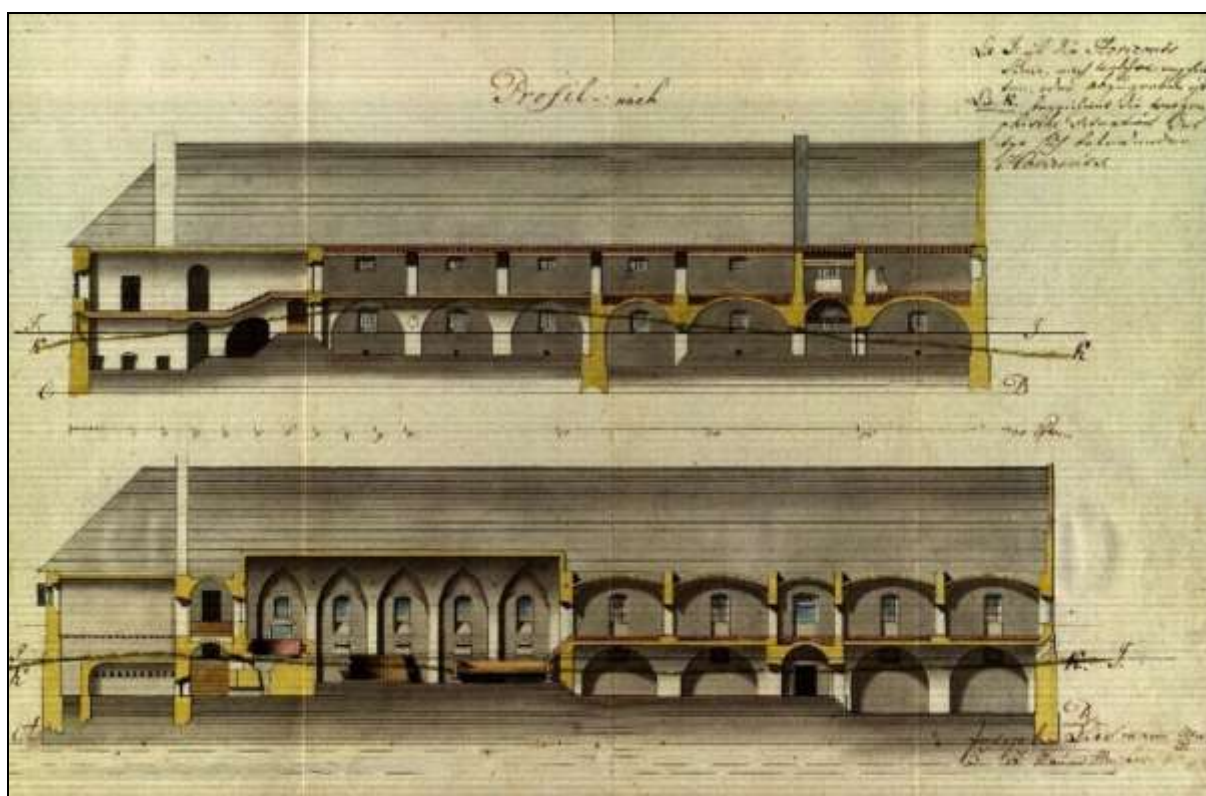

6-7. kép A Péterfia utcai serfőzőház és környéke – szám nélküli nagyobb északi telek –, 1767-1768. körül akkor még szárazmalommal, illetve 1812-ben már malom nélkül ⁷²

⁷² MNL. HBML. DvT. 34., illetve MNL. HBML. DvT. 263. részletei

Az épületet többször átalakították, újabb épületrészekkel egészítették ki. Az 1815-ös átépítéssel, illetve a csírázató meghosszabbításával kapcsolatosan maradtak fenn Litsmann József tervrajzai – ami a legnagyobb valószínűséggel, amennyiben az épülethez hozzá is nyúltak ebben a formájában nem valósult meg –, amelyeken azonban jól kivehetőek a sörfőzés különböző fázisaihoz tartozó helyiségek, a csírázató, szaladszárasztó, vagyis malátaszárító, serfőző és a sertisztuló pince.

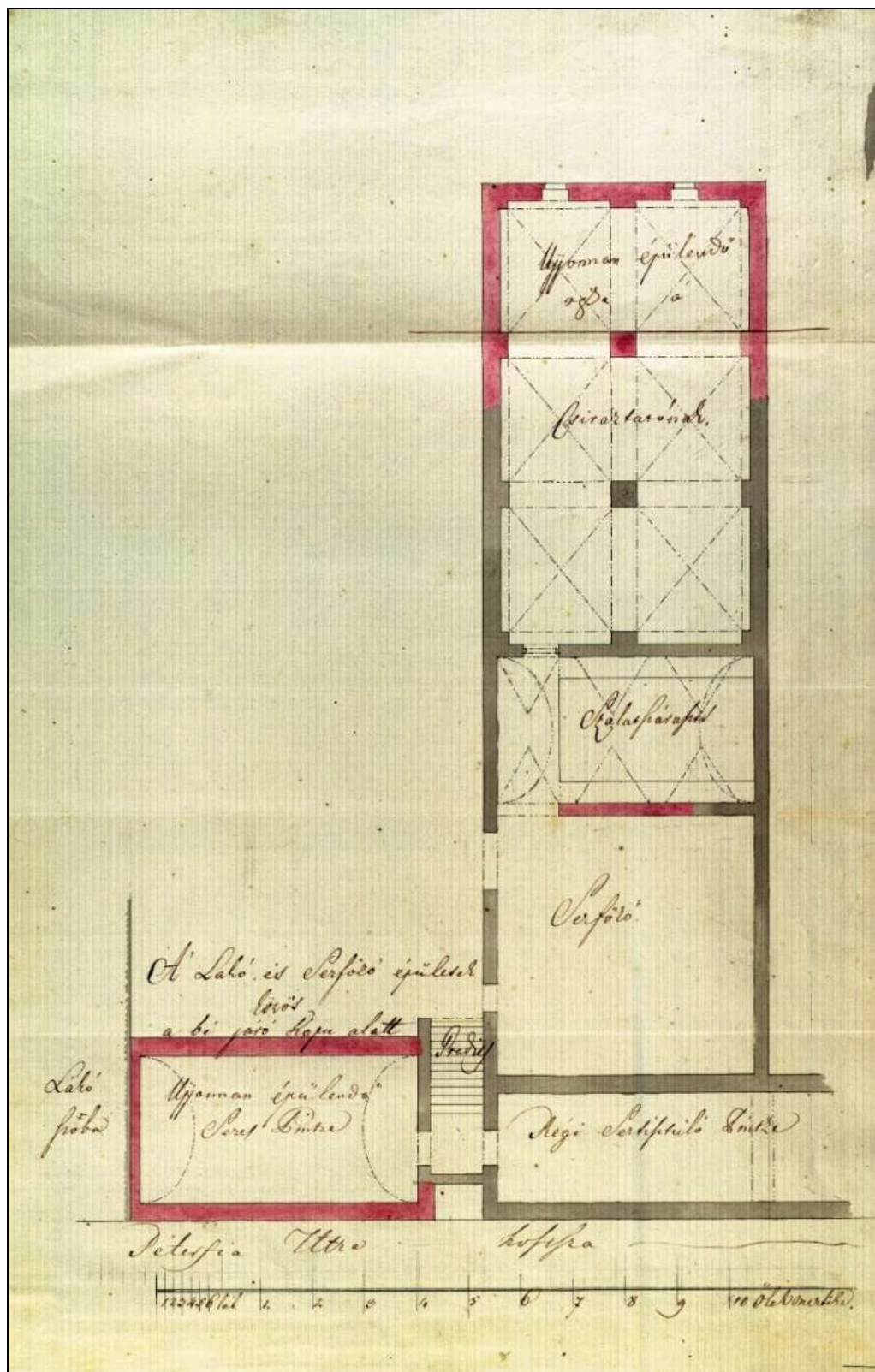
A telken ugyanúgy ahogyan feltehetően korábban is lakóház és malom egyaránt helyet kapott volna. Mai szemmel érdekes adalék, hogy a „csírázató hosszabbításához” szükséges anyagok/költségek felsorolásánál, az alap kiásását rabok által elvégzett munkában 70 napszámban határozták meg.⁷³

8. kép Litsmann József tervrajza a sörfőzőház felújítása kapcsán 1815-ből⁷⁴

⁷³ MNL. HBML. IV. 1004. 4. k. 00001-00002.

⁷⁴ MNL. HBML. XV. 12. 01019. 01.

9. kép Litsmann József tervrajza a Péterfia utcai sörfőzőház felújítása kapcsán 1815-ből⁷⁵

⁷⁵ MNL. HBML. IV. 1004. 4. k. 00001/1815.

Később 1827-ben a lakóház felújítása vált sürgőssé. Az akkori bérlő, Sneider János a tanácsnak címzett levelében arról ír, hogy „...*ha nem reparáltak, nemcsak használni nem lehet, hanem még a mindennapi veszedelmektől is félni kell.*”⁷⁶ S bár Tikos István szenátor 1828 januárjában hozzáértő mesterekkel, és „*német ács urakkal*” megvizsgáltatja az épületet, s megállapítja, olyan rossz állapotban van, hogy nehezen javítható, inkább újat kellene építeni, Dömsödi Gábor jegyző mégis a felújítás mellett dönt. Viszont fennmaradtak Liszkay Sámuel átépítéssel kapcsolatos tervei 1828-ból.⁷⁷

Bő húsz évvel később a sörház ismét felújították, 1840-ben udvarán egy Povolny Ferenc által épített árpaörlő malom is helyet kapott. Gramm Szilveszter, a „*Nagy Péterfia Serház árendátora*” az építőmestert bízza meg, hogy a sörfőző területén álló, „*haszna vehetetlen száraz malom helyébe*” készítsenek tervet egy új épület felállítására, amiben a pitle és daráló kap helyet.⁷⁸

A malom építése nem volt konfliktusoktól mentes. A bérlő többször panaszkodik a tanácsnál Povolnyra, hogy az „*Erőművésznél*” – értsd, épületgépész – mindig okosabb akar lenni. Meg is kereste a tanácsot, hogy „*engemet ezen nyugös és önfejű építő mestertől szabaditson meg.*” Povolny Ferenc viszont nem tágított, és legényeivel befejeztette a házat. A bérlő szerint: „*olly roppant fizetésbeli követeléssel állott elő Povolni Úr, annyira zsarol rajtam /:sőt már párviadalra is felszóllított:/ hogy ezt tovább kiállani lehetetlen.*” Végül a malom felépült, de a korábban Beregszászi Pál felmérése alapján kialakult 383 Forint helyett Povolny 983 Forintot követelt a bérlőtől, amit később csak Poroszlay Fridrik tanácsos közbenjárására engedett el, és elégedett meg az eredetileg kialakult összeggel.⁷⁹

A sörházat Pákh Albert író is megemlíti „*Utazás Debrecenben*” című, 1844-ben kiadott munkájában, amiben szatirikus stílusban mutatja be a várost. Nem volt túl jó véleménynyel erről az épületről sem. „*Itt érjük először is a sörházat. Ronda, nyomorult épület, s ha a mindig nyílt kapun bepillantunk, Augiász istállója áll előttünk leghűbb másolatban. De mintha nem is igen illenék e két fogalom, Debrecen és a sörház egymás mellé.*”⁸⁰

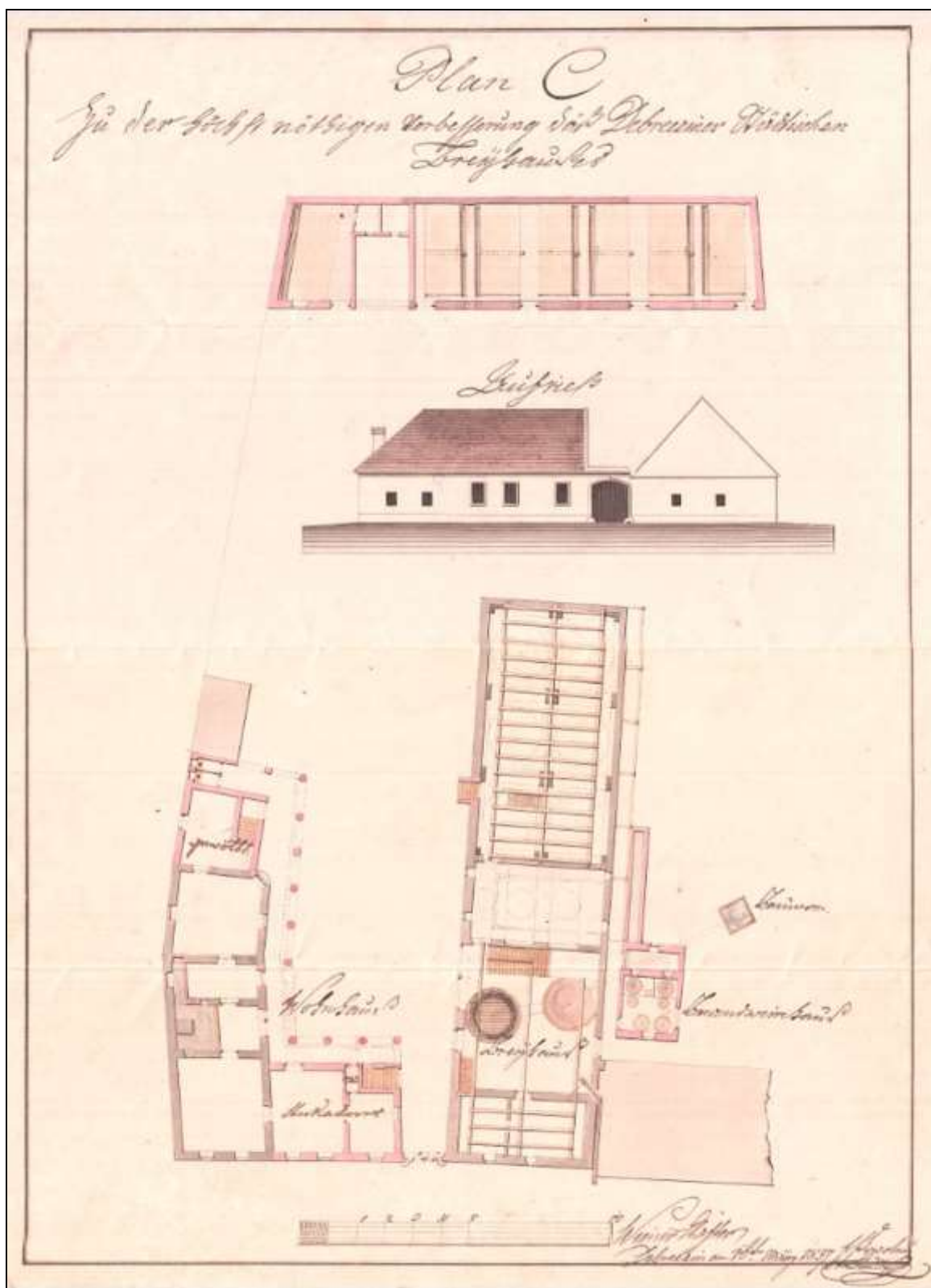
⁷⁶ MNL. HBML. IV. 1011. k. Rel. 208/1828.

⁷⁷ MNL. HBML. IV. 1011. k. 207., illetve MNL. HBML. DvT. 550.

⁷⁸ Megjegyzés: Malomban a garat alatt levő sűrű szita, a lisztnek a korpától és a durvább lisztől való elválasztására. Lásd még: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/p-44572/pitle-45D45/>. Az oldal utolsó megtekintése: 2023. XII. 5.

⁷⁹ MNL. HBML. IV. 1011. k. 180. d. 547/1840.

⁸⁰ PÁKH ALBERT 2016: 21.

10. kép Povolny Ferenc tervrajza a sörfőzőházról 1837-ből ⁸¹

⁸¹ MNL. HBML. XV. 12. 00912.

Később a bérlők között olyan jelentős személyeket is találunk, mint (II.) Rickl Zelmos József (1818-1876), fűszer és anyagkereskedő, birtokos, a Debreceni Kereskedő Társulat választmányi tagja, cívis polgár, a debreceni 1848/49-i lovas nemzetőrség főhadnagya, aki 1850-51-ben a második legtöbb adót fizető polgára volt Debrecennek.⁸² Ő 1847. XI. 1-től egészen 1853. X. 3-ig volt a sörház „haszonbérlője.”⁸³

A Rickl-család eredete Svájcba nyúlik vissza, de a debreceni ág alapítója, Rickl Zelmos József már Ausztriából érkezett Magyarországra. Testvérével Pesten alapítottak fűszerkereskedést, de 1773 körül már Debrecenben is megnyitották a Török császár boltját a Piac utcán, s a század vége felé családjával együtt a városba költözött. (A Rickl-ház ma is áll a Piac utca 39. szám alatt, udvarán a műemlék Lábasházzal.) Halála után rövid ideig fia, I. Zelmos (1784-1829) vezette az üzletet, de hirtelen, korai halála után kiskorú gyermekei helyett özvegye, Ivancsics Rozina (1795-1839), s a később a családba benősült üzletvezető, az elszegényedett, felsőszilvási és vajdahunyadi nemes, Dragota Ignác (1797-1860) álltak a kereskedés élére. Vezetésükkel óriásit fejlődött a „török császár” üzletköre. Később II. Zelmos hozzáértésével szintén gyarapította a dús vagyont. A „Török császár boltja” 1913 szeptemberéig, 140 évig működött Debrecen szívében.⁸⁴

Rickl Zelmos József sörfőzésből keletkezett jövedelme összegét nem ismerjük, de nem lehetett kevés, mert 1847-ben 3050, 1848-ban 5500 Forintot fizetett bérlőként a város kasszájába.⁸⁵ Egy 1848. VII. 24-i jelentés szerint a sörházban ekkor évi 1200 hordó sört termeltek.⁸⁶ Az üzemet 1851-ben jelentősen átépítették, felszerelését kijavították. Az új épületrészeket Rickl József saját költségén építtette, de később ezt az összeget a város a haszonbérből levonta. Az építkezésben sógora, Dragota Ignác is segítségére volt. Az ő megrendelésére készültek el az épület asztalosmunkái.⁸⁷

A század közepén, 1853-ban ismét felújították az árpaórló malmot, s szeszgyárat is létesítettek a telepen.⁸⁸ Az üzemben az 1860-as évek elejéig folyt a termelés. A Sürögöny 1861. évi márciusi számában még haszonbérletre hirdette meg a város. „...közhírré tétetik, mikép a városi serfözöház, a serfözési és méretési joggal, úgy szinte a hozzátartozó minden felszerelési

⁸² OROSZ ISTVÁN 2015: 141.

⁸³ KATONA CSABA 2021: 139.

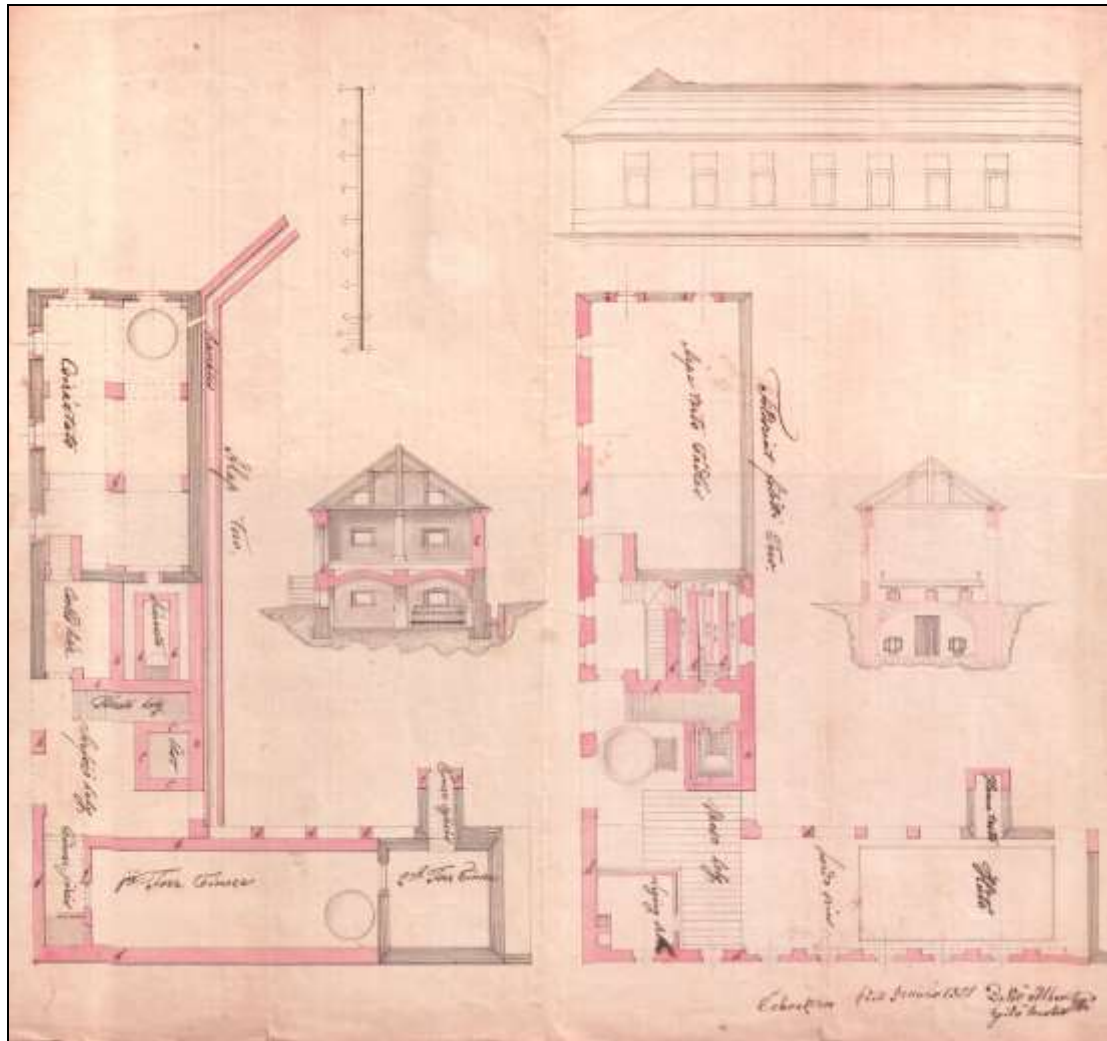
⁸⁴ MÓRICZ PÁL 1914: 3.

⁸⁵ KATONA CSABA 2021: 139.

⁸⁶ KOMORÓCZY GYÖRGY 1974: 151.

⁸⁷ MNL. HBML. IV. B. 1109/f. 19. d. 668/1851.

⁸⁸ SZÜCS ERNŐ 1992: 239-255.

11. kép A Péterfia utcai sörfőzőház felújítási terve 1851-ből⁸⁹

eszközökkel, az 1861. évi május 1-ső napjától, jövő 1863. évi október 31-ig s így két és fél évekre az 1861. évi április 3-án reggeli 9 órakor a város gazdai hivatal szobájában tartandó nyilvános árverés után a legtöbbet ígérőnek haszonbérbe fog adatni.,⁹⁰ Az épületben ezután kis ideig gyufagyár kapott helyet, majd 1877-ben a Magyar Királyi Honvédség megalakulása után laktanyává alakították át, melynek ma is álló épületei 1890-95 között készültek el.⁹¹ Ekkor lett a Serház utcából Honvéd utca.⁹² Jelenleg is a Magyar Honvédség használatában áll.

⁸⁹ MNL. HBML. XV. 12. 00314. 1.

⁹⁰ SÜRGÖNY 1861: 126. szám

⁹¹ SZÜCS ERNŐ 1992: 245.

⁹² É. KISS SÁNDOR 1973: 11.

5. 3. A „*sosem volt*” serfőzőház

Több tanulmányban olvashatunk a Péterfián a mai Bem tér 2. számú telken az 1820-as években épült új városi sörházról.⁹³ Ebben az időszakban a források többsége azonban a XIX. század első felében a Péterfián csak egy sörfőzdet emleget. A korban közeli, 1882-ban megjelent Debrecen történetében Zelizy Dániel is csak egy városi „*sergyárról*” tesz említést.⁹⁴ Ahogyan arról már szó volt, Zoltai a Péterfia kapun belüli és a Varga utcai sörházról ad hírt. Ecsedi Istvánnál azt olvashatjuk, hogy a XIX. században épített a város a Péterfián sörfőző házat, ami írása megjelenésének idején 1935-ben még állt, a Magoss György tér 2. szám – korábban Péterfia utca, később Bem tér – alatt.⁹⁵ Ezt az álláspontot képviseli Szűcs Ernő is 1992-ben megjelent írásában.⁹⁶ Mindenképpen ellentmondás van a forrásokban erre vonatkozóan.

Rácz Zoltán építész, aki 1999-ben az épület felújítását végezte, a régi térképek tanulmányozása után arra a megállapításra jutott, hogy a közelben két sörfőzde is működhetett, de elképzelhető, hogy a Serházban egy sem.⁹⁷ Kutatásaim azt a hipotézist erősítették meg, hogy a Bem téren álló épületben nem működött városi sörfőzde. Dr. Horváth Péter a korabeli hadiadó kivetések tanulmányozva megállapította, hogy a telek 1811/12-től Tóth István napszámos, földhordó, majd téglavető tulajdona volt egészen 1823/24-ig.⁹⁸ Egy 1828-ból származó térképszelvényen Rickl József Zelmos van tulajdonosként feltüntetve, de már az 1828/29-es hadiadó kivetések szerint Dragota Ignác háza áll a telken, aki a fűszerkereskedés mellett többféle kisüzemi vállalkozást is alapított és 1839/40-ben már enyvfőzőként van ide bejegyezve.⁹⁹

„Dragota Ignác 1820-ban telepedett át Temesvárról Debrecenbe a Rickl-féle Török Császár céghez. 1825-ben kér a Tanácstól letelepedési kérelmet, illetve támogatást fűszerkereskedés nyitására. 1827-ben már mint polgár és kereskedő kíván a városban állandó lakhelyet venni. Dragota Ignác élete szorosan összefűződött a Rickl-familiával. (I.) Rickl József Zelmos üzlettársaként közösen dolgoztak a „Török császár” felvirágoztatásán. 1828. december 12-én vette feleségül Rickl Annát (1813-1842), főnöke leányát, aki ekkor 14 éves volt.

⁹³ ECSEDI ISTVÁN 1934: 344., SZÜCS ERNŐ 1992: 245., KATONA CSABA 2021: 138.

⁹⁴ ZELIZY DÁNIEL 1882: 736.

⁹⁵ ECSEDI ISTVÁN 1934: 344.

⁹⁶ SZÜCS ERNŐ 1992: 245.

⁹⁷ MAGYAR HÍRLAP 1998: 20.

⁹⁸ MNL. HBML. IV. 1013.

⁹⁹ MNL. HBML. DvT. 550., illetve MNL. HBML. IV. a. II.1013. c. 52.

*Anyósa halála után ő lett a Rickl család feje, a kiskorú gyermek-örökösök gyámja és a cég vezetője. Jó érzékkel vágott bele mindenféle vállalkozásba, amit általában sikerre vitt. 1860 augusztusában hunyt el, kiemelkedő vagyont hagyva hat nagykorú gyermekére.”*¹⁰⁰

A dokumentumokból megállapítható, hogy 1828-ban már valamilyen ház állt a telken, ami már valószínűleg a mai Bem téri épület lehetett. Városi sörházként bizonyosan nem működött, valószínűleg gyarmatáru raktárnak épült – akár sörraktár is lehetett –, később egyéb kisüzemi vállalkozásoknak, enyvgyárnak adott otthont. Ezt az elméletet erősíti Móricz Pál leírása 1914-ből: *„Rozina nagyasszony korai halála után Dragota Ignác szorgoskodásából épült a Péterfia-utcai nagyraktáraknál a Rickl-féle sörház, s közeli szomszédjában egy akkor páratlan és mintaszerű enyvgyárat is rendezett be, melynek hatalmas kötömegű épülete, a szárnyas vaskapuval, kongós vasajtóival, vasrózsás ablakaival még ma is szép múltját hirdeti”*¹⁰¹ Az enyvgyár leírása a Bem téri épületet idézi. Tudjuk azt is, hogy (II.) Rickl József Zelmos is bérelte a Péterfia sörfőzőházat és ebben az időben annak épületeit felújították, amiben az iratok szerint Dragota Ignácnak is jelentős szerepe volt, így a Móricz Pál által emlegetett sörház a Péterfia sörfőzőház lehetett, amit valószínűleg egybekapcsolva használtak a Dragota-házzal.¹⁰²

*„Dragota halála után (1860) örökösei csak 1870. június 8-án osztották meg közös vagyonukat, addig próbálták közös erővel folytatni apjuk tevékenységét. A Péterfia utcai 940-es számú házuknál 1862. augusztus 5-én kaptak engedélyt szappangyár létesítésére. Az engedély szerint a helyiség szilárd, tűzmentesített és a gyárnak alkalmas. Kifogás ellene nincs.”*¹⁰³ Az 1869-es népösszeírás kérdőívén még a Dragota-család van tulajdonosként feltüntetve, de az épület már csak lakóházként szerepel.¹⁰⁴ Az 1872-es kataszteri térképen Noveli Edéné, született Dragota Anna nevéen van, s Debrecen 1910-es házjegyzékében is Noveli Ede a tulajdonosa, az akkor már Péterfia 62., majd Bem tér 2. szám alatt álló háznak.¹⁰⁵ Az 1937-es országgyűlési képviselő választók névjegyzékében Dr. Gottenhauer Sándor és családja van lakóként bejelentve a Magoss György tér. 2. szám alá. Debrecen 1940-es címtárában pedig Magoss György volt tulajdonosként feltüntetve.¹⁰⁶

¹⁰⁰ LOVAS ENIKŐ AMÁLIA 2004: 172.

¹⁰¹ MÓRICZ PÁL 1914: 3.

¹⁰² MNL. HBML. IV. B. 1109/f. 19. d. 668/1851.

¹⁰³ LOVAS ENIKŐ AMÁLIA 2004: 179-181.

¹⁰⁴ MNL. HBML. 1869-es népszámlálási ívek, MNL. HBML. IV. 1109/p. 93. doboz

¹⁰⁵ MNL. HBML. DvK. 1., továbbá Debrecen szabad kir. város belsőségének (régii belsőség és szőlőskertek) házjegyzéke 1910., M. kir. országos kataszter felmérés Hajdú Vármegye

¹⁰⁶ MNL. HBML. IV. B. 1404. 3-4. d., illetve DEBRECEN CÍMTÁRA 1940. 1940: 532.

A Serház a II. világháború utáni években 1951-ben állami tulajdonba kerül, műemlékké nyilvánítják. Leírása alapján „*Klasszicista. Magasföldszintes ipari műemlék. Boltozott földszint felett magas térdfalú padlás.*”¹⁰⁷ Az épületben szeszgyár és gyógyszergyár is működött, 1985-től a Hajdú-Bihar Megyei Vegyesiparcikk- és Kiskereskedelmi Vállalat, majd a Paletta Kft. kezelésében állt, a rendszerváltás után Debrecen város tulajdonába került. A jelentősen leromlott állagú épületet az évezred végén vásárolta meg a Villás-házaspár, ekkor felújították és 1999-től aukciósháznak ad otthont.¹⁰⁸ Csak találgatni tudunk, hogy a Serház név hogyan ragadt az épületre. Valószínűleg sörraktárként is üzemelt, és/vagy a Bem téri épületet egybekapcsolva használták a bérelt sörfőzdével, így aztán a városi sörház laktanyává alakulása után a Bem téri épületen ragadt meg a név.

6. Szikszay József Sörfőzdéje

A XIX. században az utolsó, már magántulajdonban lévő sörgyárat, Szikszay József földbirtokos kereskedő üzemeltette a Sestakert melletti birtokán. Jelenleg az Atommagkutató Intézet épületeit találjuk ezen a területen. A városi tanácshoz sörgyár engedélyeztetésére 1852. XI. 22-én nyújtott be kérvényt, de ekkor azt elutasították. Ezt a végzést azonban megfellebbezte, és 1856-ban beindította a gyártást.

Szikszay sörfőzdéje olcsó, jó minőségű sörével kezdetben nagy népszerűségnek örvendett. A debreceni laktanyák, de még a város tulajdonában lévő Fehér Ló Vendéglő, vagy az Aranybika Szálló is tőle rendelt árut, mindaddig, míg a tanács kötelezővé tette a vendéglői bérlőinek, hogy a városi sörházból vásároljanak.¹⁰⁹ Az egyre nehezedő körülmények miatt a vállalkozó egy időre felhagyott a sörfőzéssel, de 1870-80 között újonnan berendezett modern, már gőzgéppel felszerelt főzdéjében ismét folytatta a termelést, évi 10.000 hektoliter sört gyártva.¹¹⁰ Összevetésképpen 1870-ben Dreher Antal Kőbányán működő sörgyára mintegy 100.000 hektoliter sört készített ekkortájt.¹¹¹

¹⁰⁷ GELLÉR FERENC 1987: 64.

¹⁰⁸ GÖRÖMBÖLYI LÁSZLÓ 1987: 5., továbbá HAJDÚ-BIHARI NAPLÓ 1999: 5.

¹⁰⁹ SZÜCS ERNŐ 1992: 245.

¹¹⁰ OROSZ ISTVÁN 2015: 152.

¹¹¹ TÖRÖK RÓBERT 2018: 66.

12. kép A Szikszay féle sörfőzde térképi ábrázolása 1872-ben ¹¹²

Végül a sörfőzést „a terhes adóztatási rendszer, a magas terményárak, szállítási kálamítások, s az idegen gyártmányok legyőzhetetlen versenye következtében beszüntetni volt kénytelen” – ahogyan azt Zelizy Dániel korabeli leírásából megtudhatjuk. ¹¹³ Szikszay József ezután figyelmét egyéb vállalkozásaira fordította. Sajnos a debreceni sörfőzdek nem tudták felvenni a versenyt a vasút térhódításával egyre inkább terjeszkedő olcsó és jó minőségű fővárosi sörökkel. A Dreher és a Hagenmacher gyárak a XIX. század végére a hazai sörgyártás mintegy kétharmadát adták. ¹¹⁴ Ezzel lezárult a debreceni sörfőzés évszázadokig tartó folyamata. Paradox módon akkor, mikor a fogyasztás soha nem látott mértéket öltött, mikor sorra nyíltak a sörcsarnokok, és a sörivás igazi közösségi eseménnyé vált.

¹¹² MNL. HBML. DvK. 1.

¹¹³ ZELIZY DÁNIEL 1882: 736-737.

¹¹⁴ KATONA CSABA 2021: 140.

Forrásjegyzék

DÉRI MÚZEUM

- (é. n.) ZOLTAI LAJOS: *Debrecen helyrajzi története*. Kézirat. Déri Múzeum Történelmi Adattár

MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR HAJDÚ-BIHAR MEGYEI LEVÉLTÁRA

- 1767-1768 KOVÁTS GYÖRGY: *Debrecen város térképe*. Jelzet: MNL. HBML. DvT. 34.
- 1811-1812 SZERZŐ ISMERETLEN: *Debrecen város térképe. A Szent Anna utca környékének térképe*. Jelzet: MNL. HBML. DvT. 55.
- 1811-1840 SZERZŐ ISMERETLEN: *Debrecen Város Hadipénztárának iratai 1662-1848. Hadiadó kivetések*. Jelzet: MNL. HBML. IV. 1013., MNL. HBML. IV. a. II. 1013. c. 52.
- 1812 KOVÁTS GYÖRGY: *Debrecen város térképe. A péterfiai Csordás ház helyén kialakítandó új telek (kapu) rajza*. Jelzet: MNL. HBML. DvT. 263.
- 1813 KOVÁTS GYÖRGY: *Debrecen város térképe. A Nagy Péterfia utcai új kapu körüli házhelyek térképe*. Jelzet: MNL. HBML. DvT. 286.
- 1815 IBRÁNYI FARKAS királyi biztos iratai: *A Péterfia utcai serház átépítésére vonatkozó anyagok*. Jelzet: MNL. HBML. IV. 1004. 4. k. 00001.
- 1815 IBRÁNYI FARKAS királyi biztos iratai: *A Péterfia utcai serház átépítésére vonatkozó anyagok*. Jelzet: MNL. HBML. IV. 1004. 4. k. 00002.
- 1815 *Litsmann József tervrajza a Péterfia utcai serfőzőház felújításához*. Jelzet: MNL. HBML. XV. 12. 01019. 01.
- 1815 KOVÁTS GYÖRGY: *Debrecen város térképe. A Nagy-Péterfián levő házhelyek térképe*. Jelzet: MNL. HBML. DvT. 336.
- 1817 *Litsmann József és Kováts György tervei a Varga utcai serház átépítéséhez*. Jelzet: MNL. HBML. XV. 12. 01020. 02.

- 1828 DÖMSÖDI GÁBOR – TIKOS ISTVÁN: *A Péterfia utcai serfőzőház felmérése és felújítására vonatkozó jegyzetek. Debrecen Város Tanácsának iratai 1518-1848.* Jelzet: MNL. HBML. IV. 1011. k. 207.
- 1828 SNEIDER JÁNOS: *Tanácsnak címzett levél a Péterfia utcai serfőzőház állapotára vonatkozóan. Debrecen Város Tanácsának iratai, 1518-1848.* Jelzet: MNL. HBML. IV. 1011. k. Rel. 208.
- 1828 LISZKAY SÁMUEL: *Debrecen város térképe. A Nagy Péter fia utca, és Mártha köz sarkán felállítandó serfőző telekrajza.* Jelzet: MNL. HBML. DvT. 550.
- 1835 SZERZŐ ISMERETLEN: *Tanácsi jelentés és az irathoz kapcsolt felmérési helyszínrajz.. Felkérés Simonffy Dániel szenátor részére a város birtokába visszajutó Varga utcai egykori serfőző-, utóbb már pálinkafőzőház használatával kapcsolatban. Debrecen Város Tanácsának iratai, 1518-1848.* Jelzet: MNL. HBML. IV. A. 1011. k. 324., illetve MNL. HBML. XV. 12. 00910.
- 1837 POVOLNY FERENC: *A Péterfia utcai serfőzőház tervrajza.* Jelzet: MNL. HBML. XV. 12. 00912.
- 1839 SZERZŐ ISMERETLEN: *A Varga utcai korábbi ser-, majd pálinkafőzőház – akkor már, mint közkórház –, épületállományára vonatkozó állapotfelmérés és a telek megosztásának lehetőségeit taglaló feljegyzések, továbbá a Vay-ház kórházzá alakíthatóságára vonatkozó iratok. Debrecen Város Tanácsának iratai 1518-1848.* Jelzet: MNL. HBML. IV. 1011. k. 713.
- 1840 SZERZŐ ISMERETLEN: *A Povolny Ferenc által tervezett és kivitelezett Péterfia utcai serfőző malom építésére vonatkozó iratok. Debrecen Város Tanácsának iratai 1518-1848.* Jelzet: MNL. HBML. IV. 1011. k. 180. d. 547.

- 1851 SZERZŐ ISMERETLEN: *Debrecen Város Tanácsának iratai. Jelentések. II. Rickl József Zelmos és Dragota Ignác bérlők által a Péterfia utcai serfőzőház átépítésére és felszerelésének kijavítására vonatkozó iratok és tervrajzok.* Jelzet: MNL. HBML. IV. B. 1109/f. 19. d. 668., illetve MNL. HBML. XV. 12. 00314. 1.
- 1869 *Népszámlálási ívek.* Jelzet: MNL. HBML. IV. 1109/p. 93. doboz
- 1872 BAADER ALAJOS – NITTMANN ANDRÁS: *Debreczen város kataszteri térképe.* Jelzet: MNL. HBML. DvK. 1.
- 1882 SZERZŐ ISMERETLEN: *Debrecen város külsőségének térképe.* Jelzet: MNL. HBML. DvT. 1443.
- 1937 *Debrecen város törvényhatósági bizottsága központ választmányának iratai. Képviselőválasztási iratok. 1-38.* Jelzet: MNL. HBML. IV. B. 1404. 3-4. d.

Irodalomjegyzék

BALOGH LÁSZLÓ

- 2007 *Debrecen város utcanévkatasztere.* A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár közleményei 30. In: RADICS KÁLMÁN (Sorozatszerk.): Debrecen. 1-536.

BÁRCZI GÉZA – ORSZÁGH LÁSZLÓ (Főszerk.):

- 1959-1962 *A magyar nyelv értelmező szótára.* In: BÁRCZI GÉZA – ORSZÁGH LÁSZLÓ (Főszerk.): I. kiadás. Akadémiai Kiadó Budapest. Lásd még: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. XII. 7.

BÁRSONY ISTVÁN

- 1984 *A város kereskedelme 1693-ig.* Debrecen története I. In: SZENDREY ISTVÁN (Szerk.): Kiadja: Debrecen Megyei Városi Tanács VB. Művelődési Osztálya. Debrecen. 347-409.

BEVILAQUA-BORSODY BÉLA

- 1931 *A magyar serfőzés története I-II.* Athenaeum Kiadó. Budapest. 1-1140.

DEBRECEN CÍMTÁRA

- 1940 *Debrecen címtára 1940.* Kiadja a Debreceni Kereskedő Társulat. Debrecen. 1-610.

DEBRECEEN HÁZJEGYZÉKE

- 1910 *Debreczen Szabad Királyi Város Belsőségének Házjegyzéke 1910.* Debreczen Szabad Királyi Város Könyvnyomda Vállalata. 1-939.

ECSEDI ISTVÁN

- 1935 *A debreceni és tiszántúli magyar ember táplálkozása.* A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1934. Debrecen Sz. Kir. Város Déri Múzeumának Kiadványai XXX. In: Ecsedi István – Sőregi János (Szerk.): Városi Nyomda. Debrecen. 149-395.

É. KISS SÁNDOR

- 1973 *A Fűvészkerttől a Serház utcáig.* Hajdú-Bihari Napló. In: PALLÁS IMRE (Főszerk.): 1973. III. 25. Debrecen 11.

GÖRÖMBÖLYI LÁSZLÓ

- 1987 *Serház a Bem téren.* Hajdú-Bihari Napló In: BÉNYEI JÓZSEF (Főszerk.): 1987. II. 14. Debrecen. 5.

GELLÉR FERENC – VADÁSZ GYÖRGY

- 1987 *Debrecen műemléki katasztere.* Kiadja: A Mozgáskorlátozottak PIRE-MON Kisvállalata. 1-338.

HAJDÚ-BIHARI NAPLÓ

- 1999 *Nyitott a Villás.* Hajdú-Bihari Napló In: PORCSIN ZSOLT (Főszerk.): 1999. IV. 10. Debrecen. 5.

HORVÁTH PÉTER

- 2023 *Debrecen XVIII. századi várostérképének keltezési kérdései a legújabb kutatások fényében.* (Kézirat) Várható megjelenés: Cívisporta folyóirat 2024. évfolyamának 1. számában. In: Dr. HORVÁTH PÉTER – BALOGH LÁSZLÓ (Szerk.): Debrecen. 29-53.

IDEGEN SZAVAK SZÓTARA

- 2023 *Cseber.* <https://idegen-szavak-szotara.hu/cseber-jelent%C3%A9se> Az oldal utolsó megtekintése: 2023. V. 17.

KATONA CSABA

- 2021 *Adatok a 16-19. századi debreceni sörgyártás történetéhez.* Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXXVII. In: BRIGOVÁ CZ LÁSZLÓ –SZENDINÉ ORVOS ERZSÉBET – SZIKLA GERGŐ (Szerk.): Debrecen. 131-145.

KÁLLAY ISTVÁN

- 1972 *A szabad királyi városok gazdálkodása Mária Terézia korában.* In: J. DR. HALÁSZ MARGIT (Felelős szerk.): A Magyar Országos Levéltár Kiadványa. Akadémia Kiadó. Budapest. 1-200.

KOMORÓCZY GYÖRGY

- 1974 *A reformkori Debrecen.* A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Közleményei VI. In: GAZDAG ISTVÁN (Szerk.): Debrecen. 1-355.

LOVAS ENIKŐ AMÁLIA

- 2005 *Tőkés polgári vagyonnal a társadalmi rangért – a Dragota család fel-
emelkedésének útja. A Dragota – Boczkó – Magoss családok. A Debre-
ceni Déri Múzeum Évkönyve 2004. A Debreceni Déri Múzeum Kiad-
ványai LXXVII. In: MAGYARI MÁRTA (Szerk.): Kiadja: A Hajdú-Bihar
Megyei Múzeumok Igazgatósága. 171-203.*

MAGYAR HÍRLAP

- 1998 *Galéria lesz a Serházból Debrecenben. Magyar Hírlap, In: KOCSI ILO-
NA (Főszerk.): 1998. XII. 2. Budapest. 20.*

MARTON SZABOLCS

- 2007 *A magyar középkori szeszesitalok története (kumisz, sör, pálinka). Té-
mavezető: ALMÁSI TIBOR. Egyetemi docens. Szeged. 1-228. Lásd még:
[http://doktori.bibl.uszeged.hu/id/eprint/5339/1/2007_marton_szabolcs.
pdf](http://doktori.bibl.uszeged.hu/id/eprint/5339/1/2007_marton_szabolcs.pdf) Az oldal utolsó megtekintése: 2023. V. 17.*

MÓRICZ PÁL

- 1914 *Régi magyar élet. Magyarország. XXI. évfolyam 67. szám. In: KÁRO-
LYI MIHÁLY – BECK LAJOS – LOVÁSZY MÁRTON (Szerk. bizottság):
1914. III. 17. Budapest. 1-4.*

OROSZ ISTVÁN

- 2002 *A királyi kisebb haszonvételek ügye 1848-49-ben. Thesaurus Solemnis.
Barátok, munkatársak, tanítványok köszöntik a 90 éves Balogh Istvánt.
In: KUJBUSNÉ MECSEI ÉVA (Szerk.): Kiadja: A Hajdú-Bihar Megyei
Levélár és a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levélár. Debrecen-
Nyíregyháza. 281-288.*
- 2015 *A főnix és bárány városa. Tanulmányok Debrecen múltjából. Speculum
Historiae Debreceniense XXI. A Debreceni Egyetem Történelmi Intéze-
te Kiadványai. In: PAPP KLÁRA (Sorozatszerk.): Debrecen. 1-240.*

PÁKH ALBERT

2016 *Utazás Debrecenben.* In: Lakner Lajos (Szerk.) Debrecen. 7-45.

RÁCZ ISTVÁN

1981 *A városgazdálkodás.* Debrecen története II. In: RÁCZ ISTVÁN (Szerk.):
Kiadja: Debrecen Megyei Városi Tanács VB. Művelődési Osztálya.
Debrecen. 244-270.

SÖRÁRIUM

2019 *Az ókori sörfesztivál: a Részegség ünnepe.* Sörárium – Szolnoki interak-
tív sörmúzeum. [https://sorarium.hu/sor-es-a-tortenelem/46-az-okori-sor-
fesztival-a-reszegseg-unnepe/](https://sorarium.hu/sor-es-a-tortenelem/46-az-okori-sor-fesztival-a-reszegseg-unnepe/) Az oldal utolsó megtekintése: 2023. V. 17.

SURÁNYI BÉLA

2017 *Debrecen kertkultúrája és Pohl Ferenc.* A Debreceni Déri Múzeum Év-
könyve 2017. A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai LXXXVIII. In:
ANGI JÁNOS – LAKNER LAJOS (Szerk.): Kiadja a Déri Múzeum. 29-46.

SÜRGÖNY

1861 Sürgöny. I. évfolyam 126. szám. 1861. VI. 4. Budapest. 1-4.

SZABADFALVI JÓZSEF

2018 *A magyar mézsörkészítés. Ötödfél évtized terméséből. Néprajzi és műve-
lődéstörténeti tanulmányok.* Officina Musei 7. In: VERES LÁSZLÓ – VI-
GA GYULA (Szerk.): Miskolc. 31-51.

SZATHMÁRI LÁSZLÓ

(é. n.) *A magyar sörfőzés múltjából.* A szöveget és annak digitalizálását ellen-
őrizte: GAZDA ISTVÁN. [https://mek.oszk.hu/05400/05440/pdf/szathmary
_sorfozes.pdf](https://mek.oszk.hu/05400/05440/pdf/szathmary_sorfozes.pdf) Az oldal utolsó megtekintése: 2023. V. 17.

SZENDREY ISTVÁN

- 1984 *Debrecen, a mezőváros.* Debrecen története I. In: SZENDREY ISTVÁN (Szerk.): Kiadja: Debrecen Megyei Városi Tanács VB. Művelődési Osztálya. Debrecen. 131-263.

SZÜCS ERNŐ

- 1992 *Átmeneti üzemi formák jelentkezése Debrecen ipari életében 1848-1867. között.* A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1989-1990. A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai LXVIII. In: GAZDA LÁSZLÓ – MÓDI GYÖRGY (Szerk.): Debrecen. 239-255.

SZÜCS ISTVÁN

- 1871 *Debreczen Város Történelme. A legrégebb kortól a mai időkig. II. kötet.* Debreczen. Nyomtattatott a város könyvnyomdájában. 321-656.

TÓZSA-RIGÓ ATTILA

- 2016 *Városok a sör és bor „határán”. Piaci pozíciók a sör- és a borfogyasztás érintkezési térségeiben, XVI-XVII: századi város források tükrében.* Tempevölgy. Kultúra – Művészet – Tudomány. VIII. évfolyam 2. szám. Balatonfüred. 39-50.

TÖRÖK RÓBERT (Szerk.):

- 2018 *Ez sör! A sernevelőtől a sörgyárig. A magyarországi sörgyártás és sörfogyasztás története.* In: TÖRÖK RÓBERT (Szerk.): Felelős kiadó: KISS IMRE igazgató. Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum. Budapest. 1-215.

ZELIZY DÁNIEL (Szerk.):

- 1882 *Debreczen Szabad Királyi Város egyetemes leírása.* Debreczen. Nyomatott a város könyvnyomdájában. 1-920.

ZOLTAI LAJOS

- 1905 *Debrecen a török uralom végén. A város háztartása 1661-1692.* Különnyomat Magyar Gazdaságtörténeti Szemléből. Pátria Irod. Vállalat és Nyomdai Részvénytársaság Nyomása. Budapest. 1-212.
- 1936 *Ismeretlen részletek Debrecen múltjából. A város jövedelemforrása, bevételei.* Városi Nyomda. Debrecen. 9-36.

Képjegyzék

A DEBRECENI KOMLÓSKERT ÉS KÖRNYÉKE

- 1882 MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR HAJDÚ-BIHAR MEGYEI LEVÉLTÁRA. Jelzet: MNL. HBML. DvT. 1443. részlet

A PÉTERFIA UTCAI SERFŐZŐHÁZ ÉS KÖRNYÉKE

- 1812 MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR HAJDÚ-BIHAR MEGYEI LEVÉLTÁRA. Jelzet: MNL. HBML. DvT. 263. részlet

A PÉTERFIA UTCAI SERFŐZŐHÁZ ÉS SZÁRAZMALOM KÖRNYÉKE

- 1767-1768 MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR HAJDÚ-BIHAR MEGYEI LEVÉLTÁRA. Jelzet: MNL. HBML. DvT. 34. részlet

A PÉTERFIA UTCAI SÖRFŐZŐHÁZ FELÚJÍTÁSI TERVE

- 1851 MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR HAJDÚ-BIHAR MEGYEI LEVÉLTÁRA. Jelzet: MNL. HBML. XV. 12. 00314. 1.

A régi serfőzőház rajza Belső-Boldogfalván

- 1835 MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR HAJDÚ-BIHAR MEGYEI LEVÉLTÁRA. Jelzet: MNL. HBML. XV. 12. 00910/1835.

A SZIKSZAY FÉLE SÖRFŐZDE

1872 MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR HAJDÚ-BIHAR MEGYEI LEVÉLTÁRA. Jel-
zet: MNL. HBML. DvK. 1.

A VARGA UTCAI EGYKORI SERFŐZŐ, MÁR PÁLINKAFŐZŐ HÁZKÉNT JELÖLVE

1811-1812 MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR HAJDÚ-BIHAR MEGYEI LEVÉLTÁRA. Jel-
zet: MNL. HBML. DvT. 55. részlet

A VARGA UTCAI SERFŐZŐ HÁZ ÉS KÖRNYÉKE

1767-1768 MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR HAJDÚ-BIHAR MEGYEI LEVÉLTÁRA. Jel-
zet: MNL. HBML. DvT. 34. részlet

LITSMANN JÓZSEF ÉS KOVÁTS GYÖRGY ÁTÉPÍTÉSI TERVEI A VARGA UTCAI SERHÁZRÓL

1817 MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR HAJDÚ-BIHAR MEGYEI LEVÉLTÁRA. Jel-
zet: MNL. HBML. XV. 12. 01020. 02.

LITSMANN JÓZSEF TERVRAJZA A PÉTERFIA UTCAI SÖRFŐZŐHÁZ FELÚJÍTÁSÁHOZ I.

1815 MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR HAJDÚ-BIHAR MEGYEI LEVÉLTÁRA. Jel-
zet: MNL. HBML. IV. 1004. 4. k. 00001/1815.

LITSMANN JÓZSEF TERVRAJZA A PÉTERFIA UTCAI SÖRFŐZŐHÁZ FELÚJÍTÁSÁHOZ II.

1815 MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR HAJDÚ-BIHAR MEGYEI LEVÉLTÁRA. Jel-
zet: MNL. HBML. XV. 12. 01019. 01.

POVOLNY FERENC TERVRAJZA A SÖRFŐZŐHÁZRÓL 1837-BŐL

1837 MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR HAJDÚ-BIHAR MEGYEI LEVÉLTÁRA. Jel-
zet: MNL. HBML. XV. 12. 00912.

<http://www.civisporta.hu>

civisporta@gmail.com

